

**АСУДЖЭННЕ ФАШЫЗМУ  
ЯК АНТЫЧАЛАВЕЧАЙ З’ЯВЫ МІЖНАРОДНАГА МАШТАБУ  
(ДА ПЫТАННЯ ВЫВУЧЭННЯ ТВОРЧАСЦІ Я. БРЫЛЯ Ё ШКОЛЕ)**

The article is devoted to the problems of teaching literature at school. The author lays his ideas of studying of the novel by Yanka Bryl “Ptushki i Gnezdy” in the tenth form. The author also offers questions, assignments and other guidelines.

Раман Янкі Брыля “Птушкі і гнёзды” – адзін з лепшых антываенных твораў у беларускай літаратуры другой паловы XX стагоддзя. За апошнія 30 гадоў ён неаднаразова ўключаўся ў школьныя вучэбныя праграмы для тэкстуальнага аналізу або рэкамендаваўся да абмеркавання на ўроку дадатковага (пазакласнага) чытання. Сучасная вучэбная праграма не прадугледжвае вывучэння названага твора ў школе, як не прадугледжвае і абавязковага правядзення ў старшых класах урокаў дадатковага чытання.

Разам з тым настаўнік не пазбавіўся магчымасці, па-свойму пераразмеркаваўшы вучэбную нагрузку і наваесці на працягу навучальнага года некалькі ўрокаў дадатковага чытання па абраных творах.

У рамане “Птушкі і гнёзды” Я. Брыль уздымае шэраг вострых і на сённяшні дзень тэм: чалавек і Радзіма, беларус у свеце, чалавек і вайна, фашызм і немцы. Кожная з іх актуальная для сучаснага чытача-школьніка, якога надзвычай хвалюе іхненне некаторых палітыкаў і іх прыхільнікаў перагледзець вынікі Другой сусветнай вайны і рэаніміраваць фашысцкую ідэалогію.

Абмеркаванне на ўроку дадатковага чытання рамана “Птушкі і гнёзды” з пазіцыі асэнсавання фашызму як антычалавечай з’явы міжнароднага маштабу стане лагічным працягам вывучэння манаграфічнай тэмы “Жыццёвы і творчы шлях Янкі Брыля” (10 клас).

Заняткі могуць быць праведзены ў форме дыскусіі па апераджальных пытаннях і заданнях:

1. Якія рэальныя гістарычныя падзеі знайшлі адлюстраванне ў рамане? Як з гэтымі падзеямі звязана жыццё аўтара?

2. Чым адрозніваецца раман Я. Брыля ад раней вывучаных твораў пра вайну?

3. Знайдзіце ў творы і пракаменціруйце эпізоды, у якіх выкрываецца звярынае аблічча фашызму.

4. Як у рамане раскрываецца тэма “Немцы і фашызм”? Пакажыце на канкрэтных прыкладах, як пад уплывам гітлераўскай прапаганды аб выключнасці германскай нацыі, разбэшчваўся нямецкі абыяцель.

5. Вызначце пазіцыю галоўнага героя ў адносінах да здраднікаў-нацыяналістаў.

6. Што дапамагло Алесю Руневічу ва ўмовах фашысцкага палону выжыць і не страціць чалавечую годнасць?

Для ўступнага слова і дыскусіі настаўнік можа выкарыстаць наступны матэрыял.

Фашысцкая Германія на золку 1 верасня 1939 года развязала вайну супраць Польшчы. Гітлераўская прапаганда папрацавала нямаля, каб запэўніць свой народ, што вайна пачалася з-за нежадання палякаў уступіць Германіі свабодны горад Данцыг (Гданьск) і даць магчымасць ёй пабудаваць экстрэтарыяльныя транспартныя магістралі ва Усходнюю Прусію. У сапраўднасці было зусім інакш. Фашысты імкнуліся ператварыць польскую тэрыторыю ў вотчыну нямецкіх імперыялістаў. Гітлер гаварыў: “Справа не ў Данцыгу. Для нас гаворка ідзе аб пашырэнні жыццёвай прасторы” [3, с. 13].

Нападзенне Германіі на Польшчу стала пачаткам Другой сусветнай вайны. Мужна змагалася з акупантамі польская армія. Стойка абараняўся невялікі гарнізон Вестэрплятэ, упартыя баі ішлі на подступах да ваеннай базы Гдыня. Аднак ужо к канцу першага тыдня абарона была прарвана і дэзарганізавана. Урад Польшчы, пакінуўшы Варшаву, тайна пераехаў у Крымянец, а затым уцёк у Румынію, дзе па загаду Германіі быў інтэрніраваны мясцовымі ўладамі. Крыху больш за месяц працягвалася германа-польская вайна, у выніку якой польская армія пацярпела поўнае паражэнне, страціўшы 66,3 тысячы забітымі, 133,7 тысячы параненымі. Каля 420 тысяч польскіх салдатаў трапілі ў палон. Сярод іх шмат было беларусаў, у тым ліку і абаронца Гдыні марскі пехацінец Янка Брыль. Толькі праз два гады ўдалося яму вярнуцца ў родную Беларусь.

Пра гэты суровы час выпрабаванняў і пакут пісьменнік раскажаў па свежай памяці ў апавеснях “Сонца скрозь хмары” і “Жывое і гніль” (1942 – 1943). Праз дваццаць гадоў, многае перадумаўшы і пераасэнсаваўшы, Янка Брыль зноў звярнуўся да гэтай тэмы, і з-пад яго пера выйшаў якасна новы твор – раман “Птушкі і гнёзды” (1964).

Раман напісаны на аўтабіяграфічным матэрыяле, аднак яго галоўны герой Алесь Руневіч не з’яўляецца аўтарскім дваініком, так лічыць і сам пісьменнік: “...Для гэтай кнігі я аддаў свайму герою многае з перажытага. Але ўсё ж яна – “не аўтабіяграфія, а – біяграфія адной душы”, расказ пра яшчэ адзін шлях да святла, яшчэ адно месца ў страі яго абаронцаў” [2, с. 8].

“Птушкі і гнёзды” – былі новай старонкай ў беларускай літаратуры. Ніхто з нашых пісьменнікаў не пісаў раней пра жыццё ў фашысцкай Германіі да нападения яе на СССР. Гэта жыццё мала каму было вядома. Наватарства твора ў тым, што ўсе падзеі перадаюцца праз светаўспрыманне палоннага, сялянскага хлопца з Заходняй Беларусі, былога польскага салдата, які трапіў у самы цэнтр нацысцкага лагава.

Паспяхова развіваючы ваенныя дзеянні ў Заходняй Еўропе, фашысты вельмі хутка ператварылі Германію ў міжнародны лагер для ваеннапалонных. У гэтым стракатым і разнамоўным гармідары Алесь Руневіч пачынае свой нялёгкі шлях дадому, “да святла”. Інтэлігент у душы,

ён увесь час думае, аналізуе, супастаўляе, шукае сваё месца і адначасова імкнецца дакапацца да каранёў фашызму, яго сутнасці і прыроды.

Фашызм паказаны ў розных абліччах. Трапіўшы за калючы дрот, Руневіч стаў сведкам зверстваў. Ён бачыў, як фашысты спаборнічалі ў сваім “майстэрстве” прынізіць, зганьбіць, знявечыць палоннага.

Асаблівай лютасцю вызначаўся старшы ўнтэр Шранк. Назіраючы, як Шранк, скамандаваўшы “смірна”, біў штрафніка, а потым, нібы жывёлу, вёў на павадку ў камендатуру мараканца ў французскай форме, Руневіч адчуваў, што гэты “двухногі рэзервуар нянавісці і самаўпэненага нелюдства” здольны на больш жудасны ўчынак.

Нельга спакойна чытаць і пра тое, як самазадаволены лейтэнант СС, убачыўшы сярод ваеннапалонных мужчыну ў цывільным, пад галёканне і рогат падначаленых зрываў з яго параненай галавы акрываўленыя бінты.

Такіх эпізодаў за два гады палону герою Янкі Брыля давялося бачыць шмат, і ўсе яны болей адбіваліся ў яго юначым сэрцы.

Абставіны складваліся так, што жыццё палоннага Руневіча пастаянна залежала ад унтэраў, вахманаў, баўэраў, кожны з якіх адчуваў сябе маленькім фюрэрам. Перад вачыма Алеся паўстае цэлая галерэя разбэшчаных фашысцкай прапагандай абывацеляў. Адурманеныя прамовамі Гебельса, гэтыя часам далёкія ад галіткі людзі спачатку неяк нават нясмела, а потым усё нахабней пачыналі прымяраць да сябе права “арыйцаў” распараджацца лёсам іншых народаў.

Вось, напрыклад, сустрэча Алеся Руневіча перад адпраўкай у штрафную роту з нейкім зусім лядашчым дзядком, які стаяць не можа, аднак “усміхаецца, выставіўшы недаедзены клык, адзнаку непрыкрытай батрацкай беднасці, узнімае руку, якая ўжо ўсё аддала фон Лаперам, і сіпла каркае:

– Хайль Гітлер. Хельмут, і вы, гер Штундэр! Што – нарэшце вы яго маеце?..” [2, с. 22].

Знясілены гадамі і цяжкай працай, абрабаваны нягоднікамі, з халуўскай адданасцю на твары, ён таксама ўявіў сябе “звышчалавекам”.

Кароценькі эпізод на рыначнай плошчы нагадвае куплю-продаж рабоў недзе ў каланіяльнай краіне. Стары, але даволі ўвішны баўэр, былы кайзераўскі салдат Карл Камрат спрактыкаваным вокам адразу прыкмеціў рослага і дужага Алеся Руневіча. Трываласць зубоў не праверыў, як гэта рабілі рабаўладальнікі, але беспамылкова ацаніў яго як “добрага работніка”. Гэты дабрадушны, на першы погляд, дзядуля ў сялянскай апратцы з радасцю і гонарам успамінаў свой “круіз” па Беларусі ў час Першай сусветнай вайны, а потым ўжо з варожай урачыстасцю і фанатычнай упэненасцю пераконваў Алеся ў праве “Вялікай Германіі” на сусветнае панаванне.

Руневіч не аднойчы заўважаў, што ідэі нацысцкай звышчалавечнасці асабліва згубна ўплывалі на моладзь. Курт Камрат, зусім яшчэ юнак, вельмі хутка пачаў карыстацца дараванай яму фюрэрам усёдазволенасцю і таму цынічна-спакойным тонам прапанаваў былому марскаму пехацінцу Алеся

Руневічу абстрыгчыся дзеля забавы: “Сёння нядзеля, і я хачу навучыцца стрыгчы. А табе – ты ж гефангенэр, табе гэта ўсё роўна” [2, с. 81]. А потым, апрануўшы форму гітлерюгенда, ужо ўладарна і сурова загадаў Руневічу пачысціць яму боты. Іменна такія курты пазней палілі беларускія хаты, забівалі дзяцей, гвалтавалі дзяўчат – устанаўлівалі нямецкі парадак.

Алесь Руневіч ведаў і тую Германію, якая дала свету мысліцеляў, музыкантаў і пісьменнікаў, і таму са скрухай заўважаў, што цяпер гэта ўсё вынішчалася, а светлыя, чыстыя душы забруджваліся фашысцкай хлуснёй. Толькі пачынае ўваходзіць у дарослае жыццё дачка нямецкага салдата Марыхен, але і яна паспела засвоіць, што “палякі ж наогул не людзі”, бо “яны выпорвалі немцам вочы, адразалі языкі”, не хацелі аддаць іхняга калідора і напалі на іх краіну.

За час палону герой Янкі Брыля не збыднеў душою, не страціў здольнасці разбірацца ў людзях. Ён перакананы, што не ўсе немцы ворагі.

Запамінальны ў рамане вобраз гефрайтара Ста Шмітке, бацькі Марыхен. Удзельнік першай сусветнай вайны, які быў у рускім палоне, не верыць Гітлеру, не хоча вайны, бо разумее, што акрамя гора яна нічога даць не можа працоўнаму чалавеку.

Вельмі ўразіў Алесь стары камратаўскі батрак Ракаў. Гэты, здавалася б, запалоханы на ўсё жыццё чалавек, расказаўшы палоннаму з Беларусі анекдот пра Гітлера, выявіў здольнасць на дзёрзкі ўчынак, за які звычайна траплялі ў канцлагер.

З рознымі немцамі давялося сустрэцца Алесю Руневічу і яго сябру Уладзіку Бутрыму ў час першай спробы ўцячы з палону. Адны з іх праганялі палонных з двара, другія (“гасцінна-вясёлая” немка і яе муж, “малады, здаровы мужчына... з адкормленай звярынай сілай”) проста-такі выдалі іх фашыстам. Але больш запомнілася сялянка, якая і накарміла, і расказала пра свае пакуты і гора. Або шчырая і спагадлівая дзяўчынка-падлетак, дачка немца і полькі, Стася, што нагадвала Алесю гераіню з англійскай казкі, дзяўчынку, “слязьмі якое іскрыцца на поўначы сузор’е Вялікай Мядзведзіцы”.

Усё гэта дае Руневічу падставу зрабіць вывад: “Як шмат і тут, у Германіі, робяць не тое, што яны хацелі б...” [2, с. 140].

Зняважаны і прыгнечаны, пазбаўлены афіцыйнага грамадзянства герой рамана “Птушкі гнёзды” мог бы палепшыць сваё становішча, звязаўшы лёс з беларускімі нацыяналістамі, якія сталі фашысцкімі паслугачамі. Група адшчапенцаў, якая дзейнічала ад імя берлінскага “беларускага прадстаўніцтва”, з задавальненнем выкарыстала б пісьменніцкі талент Алесь для сваёй прафашысцкай газеты. Сумленны ў думках, у пачуццях, у дзеяннях, ён распознаў зацятага ворага ў асобе Безмена, што называў сябе “настаяшчым беларусам”, асуджаным на выгнанне і пакуты. На самай справе гэта быў адзін з заходнебеларускіх эмігрантаў, які пасля 17 верасня 1939 года шукаў паратунку ў “Вяліканямеччыне”, і таму, прыкрыўшыся нацыяналістычнай маскай, разносіў нацысцкую прапаганду, вылузваючыся са скуры, каб дагadzіць

новым гаспадарам. Пачуццё агіды, унутраны пратэст выклікаў у Руневіча і памочнік Безмена Карнач, які сам гатоў быў лізаць боты кожнаму вахману або баўэру, аднак перад палоннымі землякамі стараўся паказаць сваю вышэйшасць і пагарду да іх.

Што дапамагло герою Янкі Брыля не зламацца і з годнасцю прайсці цяжкія, даўжынёю ў два гады шлях палоннага? Кратка адказаць на гэта пытанне можна словамі Алеся Адамовіча: “Ён увесць і заўсёды, як магнітная стрэлка, накіраваны туды, дзе яго народ. Ён уцякае з палону адзін раз, потым другі. І мы адчуваем: калі б яму не ўдалося, ён уцякаў бы зноў і зноў, пакуль заставаўся б жывы” [1, с. 579].

Кампазіцыйна раман пабудаваны так, што аповед пра жыццё галоўнага героя ў фашысцкім палоне пастаянна перапыняецца яго ўспамінамі пра родную Беларусь. Падзеі адбываюцца ў розных часавых вымярэннях. Чым цяжэй герою, тым часцей у думках ён звяртаецца да мінулага. Супастаўленне дзвюх рэальнасцей – гэта таксама асуджэнне фашызму. Успамінаў у творы шмат, але настаўніку для аналізу важна выбраць тыя, у якіх найбольш раскрываецца асоба героя.

Паняцце пра Радзіму ў Алеся Руневіча шматзначнае. Гэта найперш родная вёска Пасынкі ў Заходняй Беларусі, краіны якой не адзін раз, як пратэст супраць няволі, усплываюць у памяці палоннага.

Радзіма для Алеся – гэта і кнігі. У палоне яму ўспамінаецца, напрыклад, як з братам на некалькі разоў перачытвалі творы Гоголя, “басяцкія” аповяданні Горкага. Потым былі Дастаеўскі і Караленка. Але найбольш прыцягваў да сябе Талстой са сваёй любоўю да жыцця, да мудрай прастаты і простага, беднага чалавека, да цяжкай сумленнай працы.

Шмат думае Руневіч пра маці. То ўяўляе яе бледную, з высушаным ад хваробы тварам, то бачыць з сярпом у руках, добрую, ласкавую, а іншы раз і злосную, бязлітасную ў працы. Часцей успамінаюцца мацярынскія слёзы. Вобразы няшчаснай жанчыны-маці і шматпакутнай Беларусі ў рамане зліваюцца ў адно цэлае, і таму як зварот да іх абедзвюх успрымаюцца Алесевы словы: “Я прыйду, дарагая, я ўсё ж такі калі-небудзь прыйду!.. І ўсё зраблю тады, каб ты адпачыла ад слёз, ад пакутаў сваіх, ад беспрасветнай працы для нас, для зямлі” [2, с. 150].

Заканчваючы ўрок, настаўніку варта звярнуць увагу вучняў і на лірычны ўступ да рамана, у які ўкладзены вялікі сэнс. Пісьменнік, нібы з космасу, кідае позірк на нашу планету, якая ўяўляецца яму маленькім глобусам, “мокрым ад крыві і шурпатым ад руін”, а на ім бездапаможная, босая, у белай кашульцы дзяўчынка на калючым снезе. Гэты вобраз узнімаецца да сімвала-папярэджання: нельга, каб паўтарыліся жахі вайны.

### Спіс літаратуры

1. Адамовіч, А. Здалёк і зблізку / А. Адамовіч. – Мінск : Маст. літ., 1976.
2. Брыль, Я. Збор твораў : У 5 т. Т. 3. / Я. Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1980.
3. История Второй мировой войны : У 12 т. Т. 3. – М. : Воениздат, 1974.